

Tokrat se bomo z našo žalostno pripovedjo odpravili v Brkine, v pokrajino zahodno od Pivke, Prema in Ilirske Bistrice vse do Vremškega polja in Krasa. V člankih Zaveze je še nismo obiskali in lahko se bomo prepričali, da med vojno ni bilo koščka naše domovine, ki ga ne bi zastrepila in skupaj z okupatorji opustošila morilska revolucija. Tudi v Brkinih so bili pobiti mnogi zavedni Slovenci, ki so se sprva navdušeno pridružili partizanskim osvoboditeljem, misleč, da jim bodo po dvajsetih letih fašističnega zatiranja izbojevali svobodno Slovenijo. Boljševiki so njihovo navdušenje, naivnost in poštenje spretno izrabljali v svoje namene. Morda smo upali, da bo Brkinom revolucija prizanesla vsaj do kapitulacije Italije septembra 1943, saj so zadoستي pretrpeli že v obdobju fašizma med obema vojnama. Toda ne, komunistični borci so se že od pričetka vojne borili za oblast in jim ni bilo mar, da za ta cilj žrtvujejo domoljubne in poštene brkinske fante in može. Poleg tega so s svojimi diverzantskimi akcijami kar naprej izpostavljali civilno prebivalstvo maščevalnemu divjanju fašistov.

Brkini so planota, posuta s hribčki, ki jim tukaj pravijo brda in so visoka od 600 do 800 metrov. Rodovitna zemlja, flis, je nudila dober pridelek na skrbno obdelanih njivah, raztresenih okoli naselij in na sončnih vzpetinah brd. Povsod so raztreseni travniki, ki so omogočali živinorejo, še posebej vzrejo konj, ki so jih potrebovali za vožnje. Sadnega drevja ni manjkalo, še danes so znana brkinska jabolka, slive in hruške. Zrak je vedno svež, kadar pa zapiha burja, je najbolj prijetno v toplini domov, ki so se vedno odpirali na južno stran, da so prestregli čim več sonca in toplote.

Nedaleč od Prema sta si na vzpetini v vasici Čelje ustvarila družino Jože Mihačič (1887) in žena Franciška roj. Zadnik (1884) iz vasi Pregarje. Po domače se je reklo pri Brkinovih. Pred prvo svetovno vojno so se jima rodili sinova Stanko (5. 5. 1911), Jože (6. 1. 1913) in hčerka Marija (21. 3. 1914), tretji sin je kot majhen fantek umrl. Nihče od otrok očeta ni poznal, ker je med prvo svetovno vojno padel kot avstrijski vojak na ruski fronti. Mariji so vedeli o očetu povedati, kako ljubeče jo je nosil v naročju, preden je bil vpoklican v vojsko. Ubogi vdovi so ostale tri sirote in zelo

zadolženo posestvo s 24 ha zemljišča, ki je obsegalo travnike, gozd, nekaj njiv ter hišo, gospodarsko poslopje in stavbno zemljišče. Dolgovi so skoraj presegali vrednost premoženja. Po poroki s Franciško se je Jože z mlado ženo nameraval odseliti in odpreti gostilno v najetih prostorih v Trnovem pri Ilirski Bistrici. Oče je na kolenih prosil sina, naj ostane doma. Plemenita in pogumna Franciška je sklenila, da ostaneta na posestvu in se po svojih močeh trudita, da ga rešita in ohranita za svoje otroke. Takrat niti slutila ni, da ga bo morala reševati sama z vso odločnostjo in ljubeznijo do otrok in domačije.

Kljub vdovstvu in majhnim otrokom si je pogumno zastavila cilj, da odplača dolgove. S skoraj nečloveškimi naporji se ji je to posrečilo. Hodila je v Trst prodajat maslo, sir, skuto, klobase, zelenjavo in sadje. Pridelke je naložila v košaro »pletenco«, si jo posadila na glavo in vzela pot pod noge. Večji del poti je prehodila peš ali prisedla na kakšen voz, zadnji del poti se je morda peljala z vlakom, saj je bila proga Ljubljana-Trst odprta že l. 1857. Ko ji je ob neki priliki sosed dal košaro na glavo, se je začudil: »Aj, ne bi šel s tem v Trst, pa če bi me tam čakalo 200 goldinarjev!« Mama Franciška pa je hodila za dosti manj in uspelo ji je! Zaradi zvestobe zemlji, domu in otrokom! Po tem, da je vztrajala na posestvu in odplačala dolg, je bila znana po vseh Brkinih. Ko je Marija hodila v šolo k sestram notredamkam v Ilirsko Bistrico, je bila za miklavža in božič vedno obdarovana kot njene sošolke premožnih staršev, ker so za darila poskrbeli ljudje, ki so vedeli, da je njena mama odplačala dolg.

Sinova Stanko in Jože, pravili so mu Pepi, ter hčerka Marija, za domače je bila Micka, so odrasli in vsi so bili vajeni dela in vzgojeni v ljubezni do domače zemlje, ki so jo sedaj s skupnimi močmi obdelovali in končno rešili pred rubeži. Šola jim ni dala kaj dosti znanja, saj so jih italijanske učiteljice hotele potujčiti, otroci pa so bili ponosni, da so Slovenci, in so znali to tudi pokazati. Pozdravljati so morali z Mussolinijevim pozdravom, z dvignjeno roko. Marija je enkrat ob takem pozdravu naredila figo, čeprav je vedela, da jo bo učiteljica spet oklofutala. Tudi sestre notredamke ki so imele svojo šolo v Ilirski Bistrici, niso smele poučevati v slovenščini. Italijani so bili tako

osovraženi, da Stanko in Pepi nista marala jesti »pašte«.

Stanko in Pepi nista bila samo delavna, ampak tudi podjetna in iznajdljiva, saj sta morala zaslužiti za odplačevanje dolga in nekaj denarja tudi prislužiti. Nameravali so narediti vodovod, ker so imeli samo kapnico. Odraščali so brez očeta in zavedala sta se, da morata pametno in skrbno gospodariti. Pobirala sta po vasi mleko in ga vozila v mlekarno v Ilirski Bistrici. Kuhala sta žganje in ga skrivaj prodajala. Karabinjerji so jima bili vedno za petami, a v svoji mladostni drznosti in ponosu nista dovolila, da ju pregledujejo. Največkrat sta imela srečo, da so ju pregledali takrat, kadar sta bila brez žganja. Stanko se je s konjem vozil na Hrvaško kupovat smokve za kuhanje žganja in ko se je vrnil s polnim vozom smokov, je bilo za otroke na vasi veliko veselje, saj so se lahko po mili volji sladkali z njimi. Pred začetkom vojne je bila njihova domačija brez dolga, Stanko je celo prihranil denar za dva para konj. Konji in prekupčevanje z njimi je bilo obema v veselje in rada sta šla do Karlovca, kjer so se kupovali in prodajali konji. Največja vrednost njihovega doma pa je bila medsebojna ljubezen: zelo so bili navezani drug na drugega, morda tudi zato, ker niso imeli očeta. Marija je do svojih dveh starejših bratov gojila pristrčen in zaupljiv odnos, prav tako do matere. Povezovalo jih je medsebojno spoštovanje, odgovornost in zavzetost za dom in zemljo. Leta 1936 se je Marija poročila s Francetom Surino v Novokračine, kjer so moževi starši imeli gostilno, trgovino in pekarno. Odšla je z doma, a videli bomo, da so jo vojne razmere prisilile, da je njeno srce še naprej ostajalo z materjo in obema bratoma. Vse tri je do smrti nosila v svojem srcu.

PRVI AKTIVISTI V BRKINIH

Že jeseni 1941 so se pojavili v Topolcu pri Ilirski Bistrici in v Pivki prvi aktivisti, ki jih je določilo in usmerjalo vodstvo iz Ljubljane, da pridobivajo v Brkinih ljudi za OF. Vodilni je bil Ervin Dolgan - Janez iz Ilirske Bistrice. Za ideje OF je med prvimi pridobil družino Maslovih iz Ostrožnega Brda v osrčju Brkinov. Partizanska literatura (Črtomir Šinkovec, Uporni svet pod Snežnikom, Nova Gorica 1966) predstavi enega od sinov, Karla Masla, kot drznega in pogumnega fanta. Ob srečanju z Dolganom je pobegnil iz italijanske vojske in se pridružil aktivistom. Takoj je osvojil njihov poduk o potrebnosti diverzantskih akcij in nato o takojšnjem umiku ter neprestanem

premikanju »borcev«. Spočetka so bile čete maloštevilne, do šestnajst fantov. Maslu se je posrečila prva taka akcija 28. oktobra 1941, ko je s pomočjo Ervina Dolgana povzročil, da se je iztiril vlak z nemškimi vojaki pri Kilovčah ob železniški progi Pivka–Ilirska Bistrica. Dosegel je le to, da je bila italijanska vojska v večji pripravljenosti v Ilirski Bistrici, Podgradu ter na Pivki in da so pomnožili svoje postojanke. Pojavijo se še novi aktivisti, med njimi najbolj znana Jože Zidar - Jadran iz Topolca in Anton Dolgan - Branko.

Naslednje leto so poniglave in nečastne diverzantske akcije Karla Masla postajale tako drzne, dobesedno zločinske, da so sprožile strahotno maščevanje Italijanov. Marca 1942. je skupina partizanov iz hleva v Ilirski Bistrici ukradla devet govedi. Dvanajst aktivistov je bilo zaradi tega pred rimskim sodiščem obsojenih na več let, štirje od njih na trideset let težke ječe. Maslo pa se je znal ves čas vojne spretno izogibati in skrivati.

Le en mesec kasneje se je Maslu »posrečila« še bolj drzna akcija. Tokrat je njegova četica pri Ambrožičevem mlinu ob cesti Ilirska Bistrica–Divača, bilo je 4. aprila 1942 na velikonočno soboto od treh popoldne, zahrbtno postrelila skupino karabinjerjev, skupaj z njihovim poročnikom in brigadirjem, ter mrtvim vzela orožje. Že v nedeljo so Brkini doživeli svoj sodni dan. Na Ostrožnem Brdu so požgali Maslovo domačijo, po brkinskih vaseh pa vdiral v hiše, ropali in odgnali s seboj v zapore 287 domačinov; čez dva dni so požgali deset hiš v Suhorju, prebivalce aretirali in dva aktivista med njimi med potjo ustrelili. Del pivške čete Karla Masla se je v tistih dneh umaknil na Vremščico, se udobno naselil pri kmetu Pižentiju, preostali posamezniki so sami tavalj okoli. V Brkine se je Maslova skupina vrnila 20. aprila iz Podgrada, se vnovič toliko okrepila, da je štela 15 članov, se preimenovala v brkinsko četo in za poveljnika so si izbrali »najbolj hrabrega« – Karla Masla.

Po napadu Maslovih »najdrznejših borcev« na italijansko posadko v Mali Bukovici maja 1942 – to je bila naslednja Maslova akcija – so Italijani iz okoliških vasi odpeljali 19 fantov in mož ter jih zaprli. Naj omenimo le še eno akcijo »najbolj hrabrega«, a zločinskega Karla Masla, saj je zdaj Maslo dobro vedel, da se bo strahotno italijansko maščevanje ponovno zneslo nad civilnim prebivalstvom. Ljudje so postajali vedno bolj prestrašeni, saj je bila vsaka pomoč ali zgolj naklonjenost partizanom tveganje življenja. Partizani so nasilno oboroževali še mladoletne fante, ki niti orožja

Frančiška Mihačič s taščo

niso bili vajeni, in jih pošiljali v take in podobne akcije. 4. junija 1942 v zgodnjih jutranjih urah je »hrabra brkinska četa« napadla in ustrelila tri speče italijanske vojake (kot to trdi še živa priča), ki so stražili železniški most pri Merečah na progi Pivka–Ilirska Bistrica. Kako strahotno je bilo maščevanje Italijanov, bomo opisali v zgodbi o Karolini Oblak roj. Dolgan iz Mereč v naslednji številki Zaveze. Za zdaj navajam le skope podatke: Italijani so zažgali osem okoliških vasi, postrelili okoli šestdeset fantov in družinskih očetov, preko tri sto ljudi odvedli v internacijo, med njimi je bilo sedemdeset žena in mater in petdeset otrok. Resnično grozodejsvo, ki ga je povzročil »narodni heroj« Karlo Maslo, ki je po vojni brezskrbno in udobno živel v Celju. A vrnimo se k Mihačičevim v Čelje.

Ko so se pojavili v Čeljah prvi partizani, so Mihačičevi takoj navezali stike in jih izdatno hranili; mama je zbirala sanitetne potrebščine in pošiljala partizanski tisk Slovincem na Reko. Vse v srčni želji, da se osvobodijo osovražanih Italijanov. Leta 1941 je vso primorsko javnost razburil zloglasni drugi tržaški proces proti 60 obtožencem, zavednim

Primorcem, s petimi smrtnimi obsodbami in dolgoletnimi zapornimi kaznimi. Med zaporniki je bilo tudi nekaj Brkincev. V obsodbi je bilo zapisano, da so vsi obsojenci »prežeti s sovraštvom do Italije«; to bi lahko potrdili vsi zavedni Slovinci pod italijansko fašistično oblastjo. S pričetkom vojne se je sovraštvo le še stopnjevalo, zato so se sprva ljudje navduševali za partizansko gibanje, ki jih bo osvobodilo osovražanih Italijanov. A veliko je bilo razočaranje, ko so pošteni in domoljubni ljudje spregledali in pričeli dojemati prevaro osvoboditeljev! Zdravnik in pisatelj Bogomir Magajna iz Zgornjih Vrem, ki mejijo na Brkine, je takoj po vojski takole zapisal: »Brkinci včasih niso poznali sovraštva. Tam sta bila nekdanj poleg napornega življenja doma samo še pesem in zlato sonce. Tam je sonce doma in vedno modro nebo. Brkinci so ljubili cvetoče češnje, jabolane in hruške, še bolj njihovo živobarvno sadje, s katerim je bil obdarovan vsak, kdor je zašel v tiste hribe. Potem pa so prišli fašisti in nacisti in so navadili tisto dobro ljudstvo tolikega sovraštva, da ga zlepa ni bilo na svetu toliko. Sovražili so vsi, od otrok do starcev. Potem so prišli v Brkine partizani, in glej, zgodilo se je, da so se partizani počutili takoj, kakor bi bili sami rojeni v tistih krajih, kakor bi prišli k svojcem v rojstno vas. Tedaj je tudi mnogo Brkincev zgrabilo za puško. Brkinci čakajo svojega romanopisca. Nekje v tistih vaseh živi in raste partizanček, pionir, ki bo znal nekoč ljudstvu s peresom pričarati vso veličino tistih dni ...«

Kakšna je bila »veličina tistih dni«, je Bogomir Magajna spoznal šele po vojni in zato sčasoma tudi sam padel v nemilost pri takratni oblasti. Veličina tistih dni in zmagoslavje po vojni bi bili za Brkince in sploh vse Slovence resnično nekaj veličastnega, če slovenskih domoljubov in njihove predanosti ne bi pobila grozodejstva krvave revolucije in povojna strahovlada. Namesto »veličine tistih dni« so premnogi Brkinci ohranili v srcih le bridke spomine in bolečino, tako veliko, da je do smrti niso mogli preboleti. Še vedno zama čakajo romanopisca, ki bi zmožel s peresom opisati vso bolečino tistih dni. »Pričaral« bi lahko le uničene in pokopane sanje. Mihačičeva Marija je svojo bridkost nosila v srcu do smrti in ni dočakala, da bi kdo s pisano ali govorno besedo osvetlil vso resnico tistih dni. Ona sama, preprosta žena in mati osmih otrok, je nekaj let pred smrtjo začutila potrebo, da v nekaj preprostih vrsticah, s skupimi besedami in okorno, nešolano pisavo izpove svojo bolečino in krivico; ne samo zato, da si je lajšala srčno bolečino, ampak da bi zanjo

Stanko, Marija in Pepi (z leve), ko še ni bilo vojne

zvedeli vsaj njeni otroci in vnuki. Slutili so jo, ker so videli njeno trpljenje in zato menili, da je zanjo bolje, če ne odpira starih ran. In so se govorjenju o njeni bolečini raje izognili. Danes je vsaka njena zapisana beseda njenim otrokom dragocena. Tudi nam. Škoda le, da ni zapisala kaj več.

Videli smo, da so Mihačičevi odprli partizanom vrata na stežaj. Kako se tega spominja Stankova in Pepijeva sestra Marija? Poglejmo v te njene skromne zapiske: »Prvič, ko so prišli partizani v našo vas Čelje, je Maslo najbolj zaupal mojemu bratu Stanku, če bi partizane sprejel pod streho. Ves navdušen in vesel je Stanko povedal mami, da bode kuhala zdaj za dvanajst oseb. Bili so v skednju osem dni, še niti vsi orožja niso imeli. Kadar so šli iz hiše v šumo, so jim pa nosili jesti. Vedno so se trudili samo na skrivaj. Pod Snežnikom so bili enkrat napadeni, pa so se v naše senožeti zatekli, trideset od njih, in vsem so naša mama kuhali, samo za enkrat skuhat je porabila eno celo 'lato' klobas, okoli dvanajst

klobas. Še toliko drugih pridelkov je porabila, da so mama šli prosjačit k svojim sestram in na svoj dom. Sestra ji je rekla: 'Kaj se s tem ukvarjaš?' Mama pa: 'Če bi vsi tako rekli, kaj pa bi b'lo?' Tudi iz naše trgovine v Novokračinah smo ji priskrbeli 50 kg pašte naenkrat.«

Razumljivo, da je Maslo pričel vabiti Pepija in Stanka, da se pridružita partizanom. Stanko je odklonil. Sestra Marija se v svojih zapiskih spominja, da jim je večkrat rekel: »Jaz vam bom pomagal vse, kar bo v moji moči, samo meni puška ne bi mogla rabiti.« Bil je velika dobričina, po srcu muzikant, in v okolici so ga poznali po igranju na harmoniko. Privolil je le, da postane »organizator gibanja na terenu«. Pepi pa se je partizanom pridružil, kljub temu, da je bolehal zaradi ledvic in zato vedno bolj trpel. Toda »kaj pa bi b'lo«, če bi fantje in možje kar doma obsedeli in čakali na osvoboditev.

Čelje so bile partizanska vas in pri Mihačičevih so imeli svoj sedež odborniki OF. Mor-da je družino kdo izdal Italijanom, ki so imeli povsod svoje vohune. Julija 1942 so prišli v Čelje Italijani in Mihačičeve do kraja izropali. Odpeljali so jim vse pridelke in vso živino. Celo brejo svinjo, čeprav je mama jokala, jih rotila in si pulila lase, naj ji pustijo vsaj to. A zaman. Ustrelili so psa, celo mačka je pobegnila. Domačinko iz sosedne vasi, ki je občasno pomagala mami pri delu, bi prav tako odpeljali v zapor, a je jokala, da ni domača hči. Eden od vojakov jo je prijel za vrat, jo odgnal po poti, potem pa ji zaupljivo rekel, naj hitro zbeži. Stanka takrat ni bilo doma, Pepi je bil že v partizanih v Maslovi četi. Italijanskemu maščevanju je tako ostala le mati Frančiška, srčna, pogumna, plemenita in poštena žena, vse življenje zvesta svoji družini in domačiji, svoji zemlji in slovenskemu rodu. Odgnali so jo s seboj in kmetijo zaplenili. Trdo prigarano posestvo, zdaj brez dolga, je postalo italijanska last. Krompir, ki so ga pomladi sami sadili, so pobrali Italijani. Če je prišla Marija pobirat jabolka, jih je morala od Italijanov kupiti.

Mamo so pripeljali na železniško postajo na Pivki, kamor so vozili internirance. Med njimi sta bili dve mladi dekletki, po domače Novakovi iz Smrj pri Premu. Bili sta že v vagonu in mama, ki je uvidela, da jih Italijani vozijo v zapore in taborišča v Italijo, se je z vso odločnostjo oprijela stebra na peronu in zahtevala, naj jo dajo skupaj z obema dekletoma v isti vagon, če ne, pa naj jo na mestu ustrelijo. Vojaki so se vdali in vlak je mamo odpeljal v Italijo, v zapor v Udine.

Takoj ko je Marija zvedela, kaj se je doma zgodilo, je klub visoki nosečnosti sedla na kolo

Nabor –vizita – v sredini harmonikar Stanko

in se odpeljala iz Novokračin v Čelje. Močno je deževalo in premočena do kože sta skupaj s Stankom obupana šla k sosedovim, ki so jima povedali, kar so vedeli. Italijani so čez nekaj dni ponovno prišli v Čelje. Tokrat po Stanka. Obkolili so vas in lov nanj se je pričel, saj ni mogel pobegniti. Ulovili so ga, pretepli, uklenili in mu na glavo dali titovko. Takega so vodili po vasi in se mu posmehovali. Ko jim je bilo tega dovolj, so ga odpeljali, Marija je zvedela, da je v Podgradu. Spet je sedla na kolo in se s paketom hrane odpeljala v Podgrad. Toda pripeljala se je samo do Jelšan in prosila strica, naj on odnese paket v Podgrad. Ni se dobro počutila in čez štiri ure je v Jelšanah na zdravstveni postaji rodila svojega četrtega otroka.

Iz Podgrada so Stanka prepeljali v Divačo, od tam pa v zapor Coroneo v Trst. V zaporu so Stanka zelo pretepali in stradali, ker ni hotel izdajati partizanov. Čeprav se jim ni pridružil, je zanje in za osvobodilno borbo storil vse, tudi večkrat tvegaj življenje. Stražar mu je skrivoma prinašal nekaj hrane, tako da je sploh preživel. Seveda pa sestra Marija ni mirovala. Zvedela je za poštenega odvetnika v Trstu, ki naj bi posredoval za Stanka, predvsem pa naj bi zvedel, zakaj je v zaporu, katero dejanje ga bremeni. Stankotu niso mogli dokazati, da bi storil kakšno kaznivo

dejanje, zato so ga iz zapora izpustili. Morala je priti ponj v zapor, ker je zaradi stradanja tako oslabil, da niti hoditi ni mogel. S pomočjo svakinje ga je mukoma izvlekla iz zapora. Marija je hotela advokatovi ženi v znak hvaležnosti pokloniti nekaj hrane, a je takoj odločno odklonila. Morda se je bala, morda se ji je zdelo, da se za človekoljubne usluge ne sprejema plačila.

Pepi, ki je bil pri partizanih v Maslovi četi, je zvedel, da so Italijani odpeljali mamo in brata Stanka. Vedel je, da italijanskega zapora mama ne bo preživela in tuhtal je, kako naj jo reši. Šel je na italijansko upravo, verjetno v Ilirsko Bistrico ali celo na Reko, in se Italijanom ponudil, naj namesto mame zaprejo nje, mamo pa izpustijo. Preveč se mu je mama smilila, da bi čakal križem rok, in to je bilo edino, kar je lahko zanjo storil. Italijani so ga takoj zaprli v Ilirski Bistrici, mame pa niso izpustili. Hčerka Marija se je še naprej vozila v Udine in jo zvesto obiskovala. Vsak obisk ji je pomenil veliko stisko. Trpljenje matere jo je zelo prizadelo, dolga zasliševanja, preden je sploh dobila dovoljenje za obisk, so jo do kraja vznemirila. Takole se je spominjala: »Kadar sem šla mamo obiskat v Udine, sem morala na policijo dovoljenje prositi in vedno so me spraševali za partizane. Jaz sem vedno rekla, da imamo gostilno in da pridejo večkrat

karabinjerji k nam in da so oni rekli, da je naša občina čista, da ni partizanov. Tako sem se izgovorila, ali vedno me je hudo trebuh bolel in slabost sem čutila, kadar sem šla na policijo. « Vzdržala je vse pritiske in ostala do konca trdna. Dobro je vedela, da nobenega domačina niti partizana ne sme spravljati v težave.

Mama je delala v pralnici, zaporno celico je delila z obema Novakovima dekletoma, ki sta ji bili, čeprav sami zapornici, v veliko uteho. Vse dni je stala ob pralnih koritih in postajala je vedno bolj bolehná. Na nogi se ji je naredila velika gnojna bula in jo zelo bolela. Slutila je, da ne bo več dolgo živela. Vedno, kadar je dekletoma naročala, naj povedo domačim to ali ono, je naročilo veljalo samo za hčerko: »Povejte Micki in njenemu možu ...« Za sinova pa nobenega naročila. Kako to? Dekletoma je pojasnila: »Ni treba, kmalu bosta prišla za menoj.« In še je o Stanku rekla: »On ne bi mogel ubiti niti kokoši.«

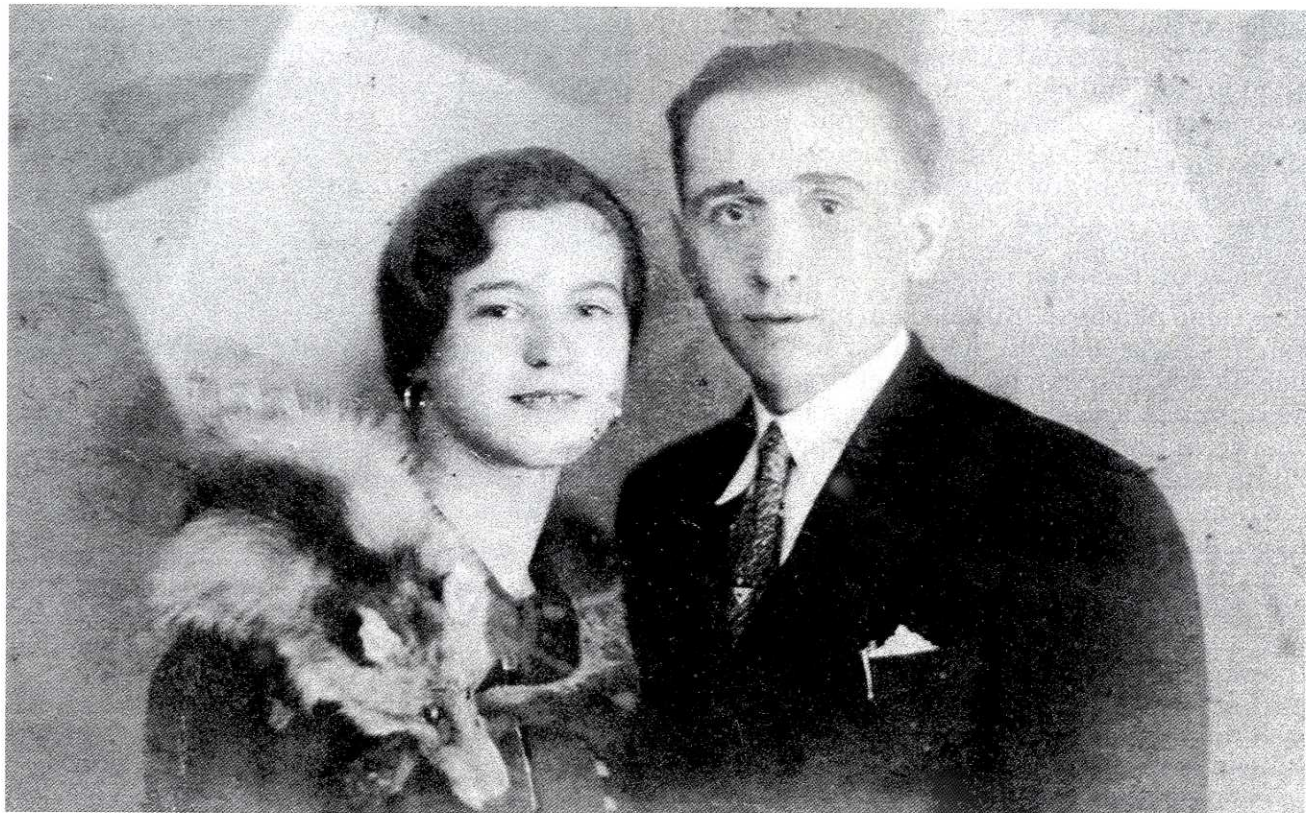
Ko je bila že zelo bolna in s čedalje večjo bulo na nogi, Micki niso dovolili v celico, da bi jo videla. Okence celice je bilo zelo visoko pod stropom. Hčerki nikoli ni bilo jasno, na kakšen način se je mama povzpela tako visoko, da je lahko videla hčerko skozi okence. Morda sta dekleti postavili postelje drugo na drugo in pomagali materi, da se je nekako povzpela do okenca. Ko je bil določen dan, da ji prerežejo bulo, je mama napovedala, da bo tisti dan umrla. Marija jo je obiskala dan pred zdravniškim posegom, zato se ni vrnila domov, ampak je prespala v Udinah. Ko je odšla zjutraj v zapor, je na hodniku srečala duhovnika. Povedal ji je, da jo je mama vso noč klicala, a zaman. Umrla je, preden jo je priklicala. Bilo je jutro 27. novembra 1942. Domači so že pred boleznijo zaman pisali prošnje, da bi se mama vrnila domov. Truplo pa so zdaj pustili odpeljati, da so mamo pokopali na pokopališču na Premu, a je še mrtvo spremljala straža: od celice v zaporu do jame na pokopališču. Do groba zatiran ubogi slovenski človek! Ali vsaj pokopana je v slovenski zemlji in na pokopališču domače fare! Vse zbrane je obšlo podobno občutje. Z besedami ga je izrazil sin Pepi, ki si je drznil vpričo italijanskih vojakov glasno spregovoriti v slovenščini: »Naša mama je umrla za domovino!« Vsem je zastalo srce. Ali bo kakšen vojak snel puško in ga ustrelil? Vse bi bilo mogoče! Toda vojaki so se dostojno zadržali.

Vrnimo se k Pepiju v čas, ko je bila mama še v zaporu in si je utvarjal, da bi lahko dobili mamo iz zavora na ta način, da bi se on predal Italijanom: naj zaprejo njega, mamo pa

Pred domačo hišo – Marija druga z desne, zadržaj Pepi

izpustijo. Videli smo že, da so ga Italijani res zaprli v Ilirski Bistrici, a Pepijeva žrtev je bila zaman: mama je ostala še naprej v zaporu. Kako naj zdaj on pride iz zavora? Odločil se je za zvijačo in napisal stricu pismo, v katerem je potožil, da so ga partizani na silo mobilizirali. Vedel je, da so vsa pisma cenzurirana in da bo ta novica Italijane spodbudila, da bi ga morda izpustili iz zavora. Načrt se je posrečil. Italijani so ga izpustili na prostost, vrh vsega so mu dali še pištolo z ukazom, da bi delal zanje. Toda Pepi je takoj odšel k sestri v Novokračine in tam sta skupaj še naprej delala za partizane. Z Milanom Leverjem, po domače Rožmankinim iz Nove vasi, sta se v Želetovem skednju zmenila, da mu najde zvezo s hrvaško četo, da se ji Pepi pridruži. V četo Karla Masla ni hotel več, tudi zaradi Maslovega samovoljnega zahrbtnega napada in streljanja na italijanske stražarje na velikonočno soboto, ki je Brkincem prinesla naslednje dneve toliko gorja. Eden od razlogov, zakaj se je Pepi dokončno razšel s svojim komandantom Maslom, je bil tudi ta, da se je postavil v bran svojemu svaku Jožetu, s katerim sta bila v skupaj v brkinski četi. Ko so jih Italijani napadli na Sušici, so se razbežali,

Marija z možem Francem Surino

Jože je nosil hrano in razkropljeni so vsak po svoje tavalili kar nekaj dni, preden so se ponovno sešli. Razumljivo, da je Jože pojedel nekaj hrane, zato je komandant odločil, da bo Jožeta ustrelil. Pepi je bil ogorčen in se je zanj zavzel: »Jože je vendar oče šestih nepreskrbljenih otrok! Že zato se ga ne sme ustreliti!« Ker si je Pepi drznil ugovarjati komandantu, je moral dalj časa stati na dežju. Toda ta kazen je bila samo uvod v Maslovo maščevanje.

Pepi in Stanko sta bila preveč naivna, zaupljiva in poštena. Mislila sta, da imata ob sebi take poštenjake, kot sta sama. Aktivni partizani so vedeli za Pepijevo željo, da se vrne k partizanom, ampak v hrvaško četo. Pri sestri Mariji v Novokračinah je čakal na ugoden trenutek. Lepega dne se pojavi fant iz Čelj, s katerim sta se dobro poznala. Pregovarjal ga je, naj gre z njim, ker namerava kupiti telička: mu bo Pepi pomagal pri izbiri in pogajanju za ceno. Pepi se je sprva upiral, končno ga je fant pregovoril in odšla sta. Od takrat ga sestra Marija ni nikoli več videla. Ali je fant vedel, da Pepija vodi k Maslu zato, da se bo komandant nad njim maščeval? Ali je morda celo vedel, da bo Pepi mučen in ubit? Prav gotovo pa se je bal za lastno življenje. Vsi so takrat dobro vedeli, da je Karlo Maslo ubijalec.

Zaprli so ga v neki hiši v Čeljah, a mu je uspelo zbežati. Ujeli so ga, vklenili in odpeljali v notranjost Brkinov na hrib Rjavče. Tam so

ga zaprli v nekem gospodarskem posloplju, ki stoji še danes, a hčerka lastnikov noče o tem nič vedeti. Kaj so delali z njim, se ne ve, zvedelo pa se je, da so ga v jarku pod vasjo ubili v zgodnjih jutranjih urah. Kam so ga zagreblji, Marija ni nikoli zvedela, tudi ni nikoli dobila mrliškega lista. Le to ji je nekdo čez mnogo let povedal, da so ga zagreblji blizu apnenice in da je on tam okoli z apnom zaznamoval nekaj dreves. Tudi nekdo drug se ji je ponudil, da bi lahko pokazal kraj, kjer bi lahko našli njegove posmrtno ostanke. Ta sicer še živi, a ne more več hoditi. Marija je pokojna že osemnajst let in strica bi pokopali Marijini otroci. Ves čas se je vedelo, da je bil ubit po ukazu Karla Masla. Ta je med ljudmi prišel na slab glas in postal vedno manj priljubljen, nekateri aktivisti s terena so celo zahtevali, naj se ga iz partizanov odstrani.

Stanko je sestri povedal, da so ujeli in zaprli brata Pepija, in ker je slišal, da ima Maslo prste vmes, je vedel, da to ne pomeni nič dobrega. Sestri je rekel, da Maslu »pomeni en človek toliko kot en polh«. Toda iz njenih zapiskov zvedemo, da je brata mirila: »Ne misli, Stanko, da so mu kaj slabega naredili.« In nato še dodaja: »Vsi smo znali, da on vedno partizanom pošilja. Videla je aktivistka Rozalija Kirn, ko so ga aretirali, in je rekla: 'Pazi, Branko' (partizansko ime Antona Dolgana), 'da mu ne bi kaj slabega storil, pred 14 dnevi nam je tri pare

čevljev poslal.' Jože Zidar iz Topolca je priča, da je Stanko povedal Branku, naj ne mislijo o Pepiju kaj slabega. Le na priliko čaka, da bo prestopil v hrvaško četo. Mojemu možu je rekel, da dvema bogovoma ne more služiti in bo čim prej pobegnil. Stanko mi je prišel povedat, da ga je aretiral Anton Dolgan in so ga v Rjavčce odpeljali. Nisem mogla tega verjeti, ker smo vsi bili tako navdušeni za partizane in vsi smo pomagali. Kuhala sem jim na Rjavčah in stregla Dolganu. Ko sva šla s Stankom peš do Jelšan, čeravno sva imela vsak svoje kolo, ampak sva se pogovarjala in rekel mi je: 'Jaz grem brata iskat, moram ga najti živega ali mrtvega. Če bom našel živega, bom tudi jaz tam ostal, če pa mrtvega, kaj meni mar moje življenje! Jaz nimam očeta ne mame ne žene in otrok.' Prosil me je, da naj podpiram partizane s tem, kar morem, lahko tudi z denarjem. Rekla sem, da imam zveze z njimi v Novokračinah in jim tam pomagam. Ali da naj pazim, mi je naročil. Če bi mi prišli Italijani na sled, naj nobenega partizana ne 'imenavam'. Sestra od Maslota je 20 ljudi v zapor spravila, ker je Italijanom povedala, kdo ji je dajal jesti. V Jelšanih sva se z bratom Stankom poslovila. Rekel je še: 'Pri Jajčkovih imam spravljeno kožnato 'površno jaketo' (suknjič). Menjal jo bom in to, ki jo imam na sebi tam pustil.' In nikdar več se nisva videla.«

Sestra Marija nadaljuje: »Stanko je vedel, kje so partizanske postojanke in povsod poizvedoval za bratom. Hodil je od hiše do hiše. Ustavil se je v Rjavčah pri Mariji Baščovi in od nje zvedel, da so Pepija ubili. Zelo ga je prizadelo. Baj je rekel: 'Če je to res, bodo šli vsi Brkini v zrak!' Baščova je 'novico' takoj šla pravit partizanom.« Razumljivo, da je bila bojazen zaradi Stankove grožnje povsem odveč, morda je prišla prav le Stankovim nasprotnikom. Za Marijo je bila Stankov edini greh.

Da bi ubili Stanka in Pepija, si sestra niti misliti ni mogla. Oba je imela zelo rada, očeta nobeden od njih ni poznal in morda je bila tudi zato na oba starejša brata zelo navezana, še posebno zdaj, ko so ostali brez mame. Oče je padel na ruski fronti, še preden so ga otroci poznali. Ali bo zdaj ostala še brez obeh bratov? Polna upanja je pričakovala, da se od kod oglasita ali da vsaj kdo prinese o njih kakšno novico. Pa stopimo z njo na pot poizvedovanja za bratoma, ko se je s kolesom vozila iz kraja v kraj, od hiše do hiše. »Dnevi so minevali, od bratov ni bilo nič glasus. Odpravila sem se, da jih grem iskat. Šla sem v Pregarje in od tam sem hotela še naprej, pa so me ljudje pregovorili, da naj ne grem. Čez nekaj časa pa sem spet šla, v Čelje in v šumo.

Partizanom sem nesla hrano, vino in nekaj denarja. To mi je naročil brat, in da ne smem nikjer o partizanih slabo govoriti in da ne bi o njih kaj zvedeli Italijani. Sestala sem se s Tonetom Dolganovim, po domače Čačetovim, in Jožetom Zidarjem iz Topolca. Tako zelo sem jih prosila, naj povedo, kaj je z mojima bratoma. Rekla sta mi, da naj ne mislim nič slabega, da se bosta potrudila in vezo dobila, ker sta oba moja brata na Hrvaškem. Potem sem vsak dan pričakovala, da jih bom kje srečala, da se bosta pripeljala s kolesi po cesti. Ali njih ni bilo od nikjer. Ko sem hodila na grob pokojne moje mame na Premu, sem se enkrat ustavila pri Pavli Groharjevi, po domače Klebčarjevi iz Spodnjih Bitenj. Bila je partizanska aktivistka. Gospa Pavla mi reče, to so resnične nje besede: 'Micka, ne misli, da boš svoje brate videla kdaj. Nikdar več jih ne bo. Jaz sem priča. Pri meni sta se ustavila, najprej Pepi in potem še Stanko. Nazaj jih ni bilo. Vzela sem s sabo svojo služkinjo Lojzko, en dan sva jih iskali. Prideva do partizanov. Vprašala sem jih: 'Kam ste spravili ta dva fanta?' Rekli so, da sta na Hrvaškem. Rekla sem jim: 'Vi ne boste meni nič tajili! Povejte!' Rekli so mi: 'So ubiti.' Rekla sem jim: 'Ubili ste taka dva fanta, da lahko rečem, da jih takih v naših krajih ni. Poberite se proč in nikdar več vam ne bom nič pomagala.' Meni pa je rekla: 'Micka, mi smo 'lojtrnice' naložili in jim v Knežak vozili hrano.' Oba, najprej Pepija in nato Stanka, so ubili v prvih dneh marca l. 1943. Sestra ju je objokovala na grobu mame, oče je trohnel neznano kje v Rusiji, oba brata neznano kje v šumah Brkinov. Razumela je, da očeta nimajo v grobu na farnem pokopališču, ali da sta ostala njena draga brata brez groba v domačih Brkinih, ne, kaj takega ni mogla doumeti in sprejeti do konca življenja.

Marija ni mirovala. Hotela je zvedeti vso resnico o uboju bratov, predvsem pa jo je gnala želja, da poizve, kje sta pokopana, tako zelo nesprejemljiva in tuja ji je bila misel, da obeh bratov ne bi pokopali. Pogumna in odločna se je že leta 1946 skupaj z možem odpravila na pot v notranjost Brkinov. Prisluhnimo ji, kaj je zvedela in koliko potov je opravila. »Šla sva na Rjavčce in v vasi hodila od hiše do hiše. Nobeden ni hotel nič povedati. No, rekla sem si: Zaman se trudiva. Zvečer sva odšla na mamin dom na Pregarje, da sva prenočila. V bližini so bivali miličniki, takrat so jim rekli narodna zaščita. Kar domov naj greva, so rekli, da bodo šli jutri oni z nama. Šli smo potem spet v Rjavčce v isto hišo poizvedovat, kjer so nama že rekli, da nič ne vedo; ko pa so videli miličnike, pa so nama povedali: 'Pepija

Marija z možem Francem

so k nam pripeljali, tudi njemu smo dali jesti, ali že ob zori so ga odpeljali.' Pa niso dobro vedeli kam ... Zanimalo me je še za Stankota. Pa sta miličnika rekla: 'Pojdimo naprej na Tatre, bodo nam tam kaj povedali.' (Vasica Tatre je še naprej v notranjosti Brkinov, precej na samoti). »Šli smo k Lukatovim. Tam je možak povedal, da je Stanko prišel zelo žalosten in je hodil od hiše do hiše in je spraševal za Pepijem. Vsi so Stanka dobro poznali, saj je bil muzikant, in so ga tolažili. Andrej Lukatov je naenkrat udaril z roko po mizi in je rekel: 'To mora priti ven, zakaj so ta dva fanta ubili, saj so nas tolikokrat hranili.' Jaz sem pričela jokati in sem rekla: 'Kdo je mogel sprožiti vanju puško, ker sta bila tako dobra. Stanko ne bi bil niti ovce ubil, tako usmiljeno srce je imel. Naših pujskov ni nikdar klal.' Rekel mi je Andrej: 'Pepija je ---' (Marija je namesto te grozne besede v rokopisu naredila samo črtico) 'eden iz Jelšan, ki ima ženo in dva otroka.'«

»Potem so mi še povedali, da je prijatelj peljal Stanka s seboj v Padež, od tam sta šla naprej na Vatovlje« (še dlje in v še bolj samotni zaselek), »ker Stanko je poznal vse partizanske odbornike. In zvedel je za Marijo Baščovo in šel naravnost k njej na Rjavče, ona je bila tajna policija in mu je povedala, da je Pepi ubit. Gotovo, da ji ni rekel za to novico hvala lepa. Vrnil se je na Vatovlje. Partizani so ga dobili na

Vatovljah, zvezali in odgnali v gostilno. Bilo jih je 19. Moral jim je igrati do polnoči. Potem so ga gnali pod Ostrovico in ga k hrastu privezali. Nekateri partizani so se za glavo prijeli češ, kaj lahko Stanko tukaj dočaka. 'Odvežimo ga!' In so ga. To mi je vse Andrej Lukatov pripovedoval. Če bi se Stanko v kake robide zavlekel, bi bil morda še danes živ. Ali on je bežal. Stražar je ustrelil in na Stanka je v jarku planil ravno ta, o katerem je Stanko rekel, da njemu je človek kot en polh in mu je že brata uničil. Stanko je to znal in se ni pustil ubiti. Moj brat je imel veliko moč, bil je močnejši, ali je onemu prišel na pomoč Brijakov iz Gaberka, rekli so mu Brijak – Divjak in sta Stanka s kolci ubijala. Še je rekel Brijak, da je bil zelo trd za ubit, da ni nikakor mogel umreti. Rekel je še Milanu Rožmankinemu, naj name pazi, če bom kaj govorila, da bo prišel tudi mene ubiti. Na Tatrah so že drugi dan videli Maslota oblečenega v krznati jaketi in s klobukom pokritega. In so že vsi znali, da je šel tudi Stanko.«

(Mnogo let po vojni, ko je Marija v svoji gostilni v Novokračinah oddajala prenočišča šoferjem podjetja »Avtotrolej« iz Reke, je nekoč pri njej prenočil šofer. V pogovoru je izvedela, da je doma iz Brkinov. Beseda je dala besedo in povedal ji je, da je Stanka poznal. Bil je doma iz gostilne v Vatovljah, kamor so prignali Stanka tisti večer. Dobro se je spominjal, kako so Stanku zvezali noge in ga potem prisilili, da jim je ves večer igral na harmoniko; partizani so veseljačili, sam Bog pa ve, kako je bilo pri srcu Stanku, ki je vedel, da si igra z veselimi polkami in valčki pogrebno koračnico.)

Pa nadaljujmo zgodbo iz Marijinih zapiskov: »Ob prvi priliki je poiskala znanca Jožeta Zidarja - Jadrana. Očitala mu je: 'Zakaj mi nisi povedal, da so mi bratje ubiti, lahko bi jih prekopala. Pa ne vem zdaj, kje sta.' Rekel je: 'Kako sem ti mogel to povedat, ker je tudi meni zelo žal; ravno tako kot za mojega brata, ki so ga na Brezovem brdu obesili. Bog varuj, da pridem še jaz na ono mesto. Rekel je: 'Če bi bil jaz zraven se to ne bi zgodilo, ali žali Bog, jaz sem bil na Pivki za kurirja.'«

»Po vojni je bil predsednik občine Anton Dolgan iz Topolca. Sem se osrčila in šla ga vprašat za dovoljenje, da prekopljem brata. Rekel je, da narod tega ne dopusti. Jaz sem rekla, da če je odvisno od naroda, vem, da mi bodo dovolili. Bila je sobota. Napotila sem se najprej na Janežovo brdo k odborniku krajevne skupnosti. Rekel mi je takole: 'Mi vse vemo in poznamo vašo družino, da ste prvi delali za partizane; mama vam je v zaporu umrla ali je prepovedano dati vam podatke.' Šla sem potem na Prelože. Že so mi napisali dovoljenje,

ker sta bila brata ubita nedolžna, pa je prišel Tone Novakov in rekel: 'Ali ne veste, kaj je sinoči oni rekel,' in so mi prečrtali dovoljenje. Šla sem v Čelje, ravno so se pripravljali za sestanek, in sem povedala zakaj sem prišla in da mi je Dolgan rekel, da narod ne dovoli prekopati brata. Rekli so: 'Zdaj bomo to na sestanku reševali.' Mirko Ivančič je to predlagal in so podatke napisali: 'Mi ne prepoznamo na Stankotu in Pepiju nobenega izdajalskega madeža. Prvi so podpirali partizane. Mama je življenje dala zanje. Mi se lastnoročno podpisemo.' In so se vsi odborniki podpisali in potem vsi navzoči in še omladina, ki je vzela papir, da so šli po hišah po podpise. Potem so dali še stampiljko krajevnega odbora. Šla sem s temi podatki na Okrožno sodišče na Ajdovščino. Tam so mi rekli, da oni ne morejo preko Ilirske Bistrice, da mi morajo na občini v Ilirski Bistrici to dovoljenje dati. Rekla sem, da v Bistrici imam sovražnika, ki mi nasprotuje. Vprašali so, kdo je to. Rekla sem: 'Predsednik.' Šla sem še k Butinarju, ki je bil na občini za notranje zadeve. Vse sem mu povedala in mu dala dokument, na njem je bilo 95 podpisov. Rekel je, da lahko pripravimo krsti in rekla sem mu, da ne sme nič javiti Dolganu. Pripravili smo krste, a dovoljenja iz občine ni bilo, ne čez en mesec, niti čez dva. Šla sem k uradnici od Dolgana in mi je rekla: 'Ne smete me ovadit, ali vaša prošnja je šla v koš.'«

Pa pogledjmo še v knjigo *Uporni svet pod Snežnikom Črtomira Šinkovca*, če bomo v njej slučajno kaj več zvedeli o obeh Mihačičevih sinovih. Na strani 164, knjiga ima 380 strani, v prvem odstavku zgoraj lahko o družini preberemo dva stavka: »V Čeljah so navezali prve stike s partizani Mihačičevi. Žal sta se pozneje dva sinova naši stvari izneverila, medtem ko je Mihačičeva mati umrla v italijanski internaciji.« In to je vse.

Ali bomo s tako zgodovino sploh kdaj prišli do resnice in kdaj šele do sprave? Marija je svojim osmim otrokom vedno govorila, da moramo odpuščati, a žal odpuščanje ni dovolj.

»Zdaj šele razumemo...«

Takoj po smrti mame in obeh bratov je morala Marija na zapuščinsko obravnavo na sodišče v Ilirsko Bistrico, ki je bilo še pod italijansko upravo. Kot edina dedinja po pokojnem bratu Stanku je postala lastnica ona in bila vpisana v zemljiško knjigo. Stanko je bil lastnik na podlagi oporoke, ki jo je sestavil oče pred odhodom na rusko fronto. Marija je uživala sadove zemlje do leta 1949. Takrat pa so nekateri občinski veljaki zrežirali sodni proces, s katerim so pokojnega Stanka obdolžili

Marija Surina Mihačič

izdajstva. Z odločbo sodišča v Postojni opr. št. Kž79/48 z dne 22. 4. 1948 je bil obdolžen izdajstva in s to odločbo je bilo Stanku odvzeto premoženje, katerega zakonita lastnica je bila že njegova sestra Marija. Posestvo je postalo narodna imovina, gozd je izsekaval, kdorkoli je hotel. Hiša, gospodarsko poslopje in 6 ha zemlje je bilo dodeljeno invalidnemu stricu Mihačič Ludviku, ki je živel v hiši.

Krajevna skupnost si je v hiši prilastila en prostor, ki ga je kasneje stric moral odkupiti. Marija je dočakala vrnitev nacionalizirane zemlje, nikoli pa ni mogla dobiti vpogleda v odločbo sodišča v Postojni, s katero so brata Stanka obdolžili izdajstva. Bila je uničena, kot je povedala upokojena uslužbenka na sodišču: »sumljivi arhiv« so odpeljali v uničenje v papirnico Vevče.

Ena od Marijinih hčerk mi je rekla: »Zdaj šele, ko prihajam na nekdanjo domačijo moje mame in njenih dveh bratov, ko gledam gozd in travnike in hodim po zemlji, razumem oba strica in mamo, zakaj so tako ljubili svojo zemljo in dom; zakaj so si tako želeli, da bi bili končno Slovenci gospodarji na svoji zemlji. Cenim vsak košček zemlje nekdanjega maminega doma in niti metra ne bi nikomur prodala. Želim si, da bi na njej uživali tudi moji otroci.«